

УДК 9(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-2-3>**Єлизавета КОРЖУК,***orcid.org/0000-0002-5530-8374**студентка II курсу магістратури факультету права**Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne**(Париж, Франція) yelizavetakorzjuk@gmail.com***Лілія ЩЕРБІН,***orcid.org/0000-0002-4456-6597**кандидат історичних наук,**доцент кафедри всесвітньої історії**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника**(Івано-Франківськ, Україна) lilia.scherbin@pnu.edu.ua*

ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ

Під час Першої світової війни в Східній Галичині відбулося кілька масштабних військових операцій, чимало полеглих було поховано на території сучасної Івано-Франківської області. Фактором виникнення поховань в регіоні були військові операції 1914–1917 рр., діяльність військових шпиталів. Виокремлено два періоди упродовж другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. щодо становища військових поховань: 1) радянський, під час якого було знищено значну частину поховань та 2) період з кінця 1980-х рр. – до сьогодні – поступове відновлення і впорядкування збережених поховань, розробка відповідних проєктів, зокрема у співпраці з сучасними іноземними організаціями. Військові поховання Великої війни – це цвинтарі або братські могили. Військові поховання Першої світової війни на території Івано-Франківщини пропонуємо класифікувати таким чином: за національною ознакою – українські, австрійські, німецькі, польські, російські, турецькі, хорватські, за належністю до воюючих сторін – австро-угорські, німецькі, російські. Відповідно до ступеню збереженості і доступності розташування виділяємо такі поховання: поховання, розташовані в населених пунктах (містах і селах) або поруч з ними; військові ділянки, розташовані на території цивільних кладовищ або поруч з ними; військові поховання Першої світової війни, розташовані в лісах, або важкодоступній місцевості. Проблематичним залишається встановлення точної кількості військових поховань Великої війни на території Івано-Франківської області. Наявні військові поховання Першої світової війни на Івано-Франківщині є у різному стані збереження, потребують відновлення, впорядкування та обліку. Упродовж 2018–2023 рр. активно до відновлення та збереження місць пам'яті Великої війни в Івано-Франківській області долучаються громадські активісти, волонтери, краєзнавці, представники місцевих органів влади.

Ключові слова: Перша світова війна, військові поховання, цвинтар, Івано-Франківська область.

Yelizaveta KORZHUK,*orcid.org/0000-0002-5530-8374**Student of the 2nd year of the Master's degree at the Faculty of Law**Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne**(Paris, France) yelizavetakorzjuk@gmail.com***Lilija SHCHERBIN,***orcid.org/0000-0002-4456-6597**Candidate of Historical Sciences,**Associate Professor at the Department of World History**Vasyl Stefanyk Precarpathian National University**(Ivano-Frankivsk, Ukraine) lilia.scherbin@pnu.edu.ua*

MILITARY BURIALS OF THE FIRST WORLD WAR IN IVANO-FRANKIVSK

During the First World War, several large-scale military operations took place in Eastern Galicia, and many of the fallen were buried in the territory of the modern Ivano-Frankivsk region. Two major factors – the military operations of 1914–1917 and the activities of military hospitals – caused the emergence of burials in the region. Two periods are distinguished during the second half of the 20th century – the beginning of the 21st century regarding the state of military burials: 1) the Soviet period, during which a significant part of the burials was destroyed, and 2) the period from the

end of the 1980s to the present day – the gradual restoration and arrangement of preserved burials, the development of relevant projects, in particular in cooperation with modern foreign organizations. Military burials of the Great War are either cemeteries or mass graves. Military burials of the First World War on the territory of the Ivano-Frankivsk region are suggested to classify as follows: by nationality – Ukrainian, Austrian, German, Polish, Russian, Turkish, Croatian, by belonging to the warring parties – Austro-Hungarian, German, Russian. According to the degree of preservation and accessibility of the location, we distinguish the following groups: burials located in settlements (cities and villages) or nearby; military sections located on the territory of civilian cemeteries or next to them; military burials of the First World War, located in forests or difficult to access areas. Establishing the exact number of military graves of the Great War in the Ivano-Frankivsk region remains problematic. The existing military burials of the First World War in the Ivano-Frankivsk region are in various states of preservation and require restoration, arrangement, and accounting. During 2018–2023, public activists, volunteers, local historians, and representatives of local authorities are actively involved in restoring and preserving the Great War's memorials in the Ivano-Frankivsk region.

Key words: World War I, military burials, cemetery, Ivano-Frankivsk region.

Постановка проблеми. Перша світова війна зумовила не тільки масштабні зміни політичної карти світу, спричинила нові процеси та явища у суспільстві, але трансформувала уявлення про життя і смерть. У ХХ ст. у європейських країнах та США сформувалася традиція пам'ятати та віддавати належну шану жертвам Першої світової війни.

Аналіз досліджень. Серед сучасних українських історичних досліджень, присвячених Першій світовій війні, некрополістика та місця пам'яті Великої війни малодосліджені. Проблема військових поховань розглядається у загальних працях про Україну у Великій війні (Реєнт, Середюк, 2004), про історичну пам'ять та меморіалізацію (Денисенко, Денисенко, 2015; Шевченко, 2015), про культурно-мистецький вимір військових поховань (Якимова, 2016), про історичні умови формування цих комплексів (Харчук, 2011). Дослідник Ю. Фатула у своїй трилогії про військових, мобілізованих з території Закарпаття у Першій світовій війні, на основі архівних матеріалів сформував мартиролог загиблих, вперше встановив місця поховання, серед яких є кладовища в Івано-Франківській області (Фатула, 2018; Фатула, 2019, 2021). Праці місцевих істориків відображають відомості про поховання у населених пунктах Прикарпаття, їх упорядкування та стан (Адамович, 2012; Головатий, 2008; Кваснюк, Чорненький, Гаврилишин, 2022; Сміжак, 2011; Чемеринський, 2012; Сіреджук, 2016; Фіцак, 2021).

Мета статті – дослідити військові поховання Першої світової війни на Івано-Франківщині.

Виклад основного матеріалу. З початком розгортання воєнних дій на фронтах Великої війни з'явилась велика кількість загиблих (Реєнт, Середюк, 2004:3). Спочатку поховання здійснювалися стихійно. Первинним збором тіл полеглих здебільшого займалися або їх товариші по зброї, або тиллові служби. Через відсутність відповідних інструкцій поховання здійснювали на власний розсуд, нерідко влаштовуючи імпровізовані кладовища. До допомоги військовослужбовцям

долучалося місцеве населення: стягували тіла загиблих у найближчі ями чи окопи та присипали їх землею – так виникали масові санітарні поховання. Тому для поховань цього періоду характерна також велика кількість неідентифікованих (Козак). Унаслідок такого неорганізованого процесу значна частина військових поховань розташовувалася на приватних угіддях, обабіч дороги, у канавах, розсіювалася по горах, лісах та полях. Інші – були розташовані на громадських чи церковних цвинтарях, утворюючи там окремі військові ділянки.

Під час війни виникали меморіальні комплекси. Вояки II бригади легіонів польських, які брали участь у витісненні російських військ наприкінці жовтня 1914 р. на лінії Солотвино-Богородчани-Фітьків, поховані на території Богородчанщини. Братська могила на території старого цвинтаря у смт. Богородчани була сформована 27–28 жовтня 1914 р., над нею – постамент з металічним хрестом (Вісник, 2000:70). У братській могилі смт. Солотвин у жовтні-листопаді 1914 р. поховано 10–15 осіб. На хресті – коротка історична інформація, напис польською. У 1927 р. на могилі встановили пам'ятник, зруйнований в часи німецької окупації (Місця пам'яті).

Військове поховання у Болехові є частиною Волоського цвинтаря, де у 1916 р. за проектом скульптора Бенедикта Христіяна Шляйса споруджено стелу з горельєфним зображенням двох жіночих постатей, що у піднятих руках тримають по вінку (Вісник, 2000:41). 1916 р. на теренах Коломийщини був встановлений пам'ятник польським воїнам, що загинули в боях за Коломию. У верхній частині – барельєф вершників, завершено пам'ятник орлом зі складеними крилами, в пазурах якого – меч (Вісник, 2000:48).

Фактором виникнення поховань були не тільки безпосередньо військові дії, але й діяльність військових шпиталів, зокрема у м. Галич і с. Ценжів. У м. Галич поховання здійснювалися військовими

польовим та мобільним шпиталями (Feldspital Nr. 10/1 та mobilen ResSpit. Nr. 2) у липні-вересні 1915 р., на могилах встановлювали таблички з індивідуальними номерами (Чемеринський, 2012:6). У роки Великої війни біля станції Ценжів біля штабу австрійської дивізії працював військовий шпиталь. Солдатів ховали поруч на цвинтарі, який облаштували недалеко від залізничної колії (Драбчук, 2005:39). У с. Ямниця на старому кладовищі поховані німецькі військові (Сміжак, 2011:121).

Завершення Великої війни, розпад імперій, масштабні зміни політичної карти світу, повоєнна розруха – усе це стало поштовхом для нового етапу у становищі військових поховань. Міжнародні договори, що ознаменували завершення Першої світової війни, визначали й особливості збереження військових кладовищ. Країни, що підписали 27 січня (9 лютого) 1918 р. Брест-Литовський мирний договір, відповідно до статті 20 додаткової угоди взяли на себе зобов'язання на своїй території шанувати й утримувати у належному стані могили як військових, так і військово-полонених, депортованих чи інтернованих цивільних громадян інших сторін (The Conclusion). Версальська система післявоєнного облаштування Європи, а саме статті 171172 II частини Сен-Жерменського мирного договору (10 вересня 1919 р.) не лише закріпили ці положення, але й урегулювали питання обміну інформацією при ідентифікації загиблих, наскільки це було можливо відповідно до положень їхнього законодавства та вимог громадського здоров'я, сприяти реалізації запитів про передання тіл їхніх солдатів і моряків до їхньої власної країни (Treaty of).

Більшовицька влада анулювала Брестський мир та проігнорувала міжнародні угоди й домовленості. Саме тому широка кампанія з ушанування жертв війни (облаштування цвинтарів, спорудження пам'ятників і меморіалів), започаткована у 20–30-х рр. XX ст. у країнах Західної Європи, оминула СРСР (Шевченко, 2015:235–240).

Польща взяла на себе зобов'язання з благоустрою військових поховань відповідно до статей 225–226 Версальського договору (28 червня 1919) та статті IX Ризького миру від 18 березня 1921 р. Розпорядженням польського уряду від 27 серпня 1922 р. питання опіки над військовими похованнями було доручено Міністерству громадських робіт Польщі. На території Східної Галичини створено окружні Дирекції громадських робіт з секторами військових поховань. Частиною такої структури у Станиславівському воєводстві був Реферат військового гробівництва, що у

1919–1939 рр. шукав і перепоховував полеглих солдатів. У 1924 р. у Станиславові упорядковано 160 могил, у 1925 р. ексгумовано 8 військових поховань (260 могил) (Гаврилюк, 2010:59).

Благоустроєм військових кладовищ та меморіалів займалися громадські організації. Польське товариство опіки над могилами героїв, створене у 1925 р. на базі Польського товариства Жалобного Хреста. Центральний осередок товариства знаходився у Варшаві. Діяльність Львівського відділення поширювалася на територію Тернопільського і Станиславівського воєводств (Sprawozdanie). Упродовж 1925–1926 рр. відділення разом з іншими польськими товариствами впорядкувало деякі поховання. Спільно із львівською філією Народної організації жінок було здійснено перепоховання останків польських воїнів у с. Дитятин Рогатинського повіту. 12 січня 1927 р. окреме Воєводське відділення товариства засновано у Станиславові (Гаврилюк, 2010:59).

16 грудня 1919 р. було створено громадську організацію “Народний союз Німеччини з догляду за військовими похованнями”, завданнями якої були опіка над кладовищами німецьких солдатів за межами Німеччини, збір даних про німецькі військові поховання закордоном, її офіційним гаслом стали слова – “Примирення над могилами – робота в ім'я миру” (Шевченко, 2015:237). Польське законодавство в області військових поховань було доповнено розпорядженням уряду від 28 березня 1933 р. “Про військові поховання та кладовища” (Ustawa). У 1933 р. Міністерство внутрішніх справ Польщі ухвалило рішення про проведення “комасації військових кладовищ” – утворення збірних військових цвинтарів за рахунок перепоховання на їх територію останків із дрібних кладовищ чи цвинтарних полів. Закономірним результатом комасації стало зменшення кількості військових поховань у Східній Галичині.

Українські культосвітні, молодіжні, господарські, спортивні громадські об'єднання краю ініціювали різноманітні заходи задля належного збереження та вшанування поховань полеглих українських героїв. Створений 6–7 червня 1921 р. у Львові “Крайовий комітет охорони воєнних могил” на чолі з І. Крип'якевичем та Б. Гнатевичем організував перше свято воєнних могил у Львові, що започаткувало традицію “зеленосвяточних” походів на українські стрілецькі могили (Храбатин). Маніфестаційні походи на Зелені свята масово відбувалися у Львові, Тернополі, Станиславові, Бережанах, Підгайцях, Раві-Руській, Стрию, Рогатині, Чорткові, Самборі та інших містах Галичини (Соляр, 2015:211–218).

Вагомий внесок у збереження пам'яток воєнної історії у Східній Галичині належав товариству "Просвіта". Місцевий відділ "Просвіти" с. Нараїв Долинського повіту у 1936 р. організував Величне свято Січового стрільця (Гаврилюк, 2010:61).

З ініціативи "Просвіти" у 1923 р. у Львові утворено український Комітет охорони воєнних могил, який 7 червня 1927 р. було реорганізовано у Товариство охорони воєнних могил на чолі з П. Кривуцьким, Л. Лепким, Я. Гузаром. До його завдань належали: облік та опіка над воєнними похованнями, пам'ятниками воїнам УСС, перенесення на кладовища розсіяних в полях, городах та лісах останків полеглих вояків, встановлення меморіалів, пам'ятних таблиць тощо (Соляр, 2015:213). Станіславська філія товариства, очолювана громадським діячем, священиком УГКЦ о. Юстином Гірняком, налічувала 99 опікунів стрілецьких могил та співпрацювала з пластунами, які допомагали в облаштуванні поховань та прикрашали їх квітами (Соляр, 2015).

Масштабність жертв Другої світової війни, культ "Великої вітчизняної війни", радянська риторика про "імперіалістичну", "несправедливу", "царську" війну 1914–1918 рр. не тільки затьмарила в історичній пам'яті, але й призвела до зникнення та планомірного знищення частини військових поховань на Станіславщині.

Наприкінці 1980-х рр. розпочинається відновлення військових поховань, повернення їх не тільки у ландшафтний, але й публічний простір переважно з ініціативи місцевих жителів, краєзнавців, приватних осіб, іноді за сприяння місцевих адміністрацій чи іноземних організацій. На кладовищі у м. Коломия знаходиться символічна могила українських січових стрільців – уродженців краю, висипана містянами у 1920-х рр. Наприкінці ХХ ст. такі символічні могили для вшанування пам'яті полеглих у Першій світовій війні січових стрільців з'явилися майже у кожному селі Івано-Франківщини, хоча не завжди раніше там справді були поховання (Бойчук, 2006:7). До прикладу, на теренах Коломийщини такі меморіали були встановлені також у с. Корнич (1989 р.) та с. Великий Ключів (1990 р.) (Вісник, 2000:49).

На території Івано-Франківської області є місця, де справді поховані вояки Легіону УСС, зокрема м. Івано-Франківськ, м. Болехів, с. Старі Богородчани, с. Сілець (Звід, 2008). Після запеклих боїв за г. Маківка у квітні-травні 1915 р. австро-угорське військо з Легіоном УСС у його складі продовжило наступ у напрямі Галича. Січові стрільці вели позиційні бої неподалік лінії зіткнення у лісах с. Вікторів та с. Сілець. У вересні 1915 р. поблизу

цих сіл було насипано високу могилу, над нею – масивний дубовий хрест з написом: "Тут спочивають Українські Січові Стрільці – виступ Данилюк і інші, упавші в бою за українську волю 17.VI.1915" (Цюцьмань, 1993:5). Ця братська могила тричі піддавалася руйнації: польською і двічі радянською владами. Радянський період залишив в історії поховання свій негативний слід, за яким настали довгі роки її забуття. Сучасного вигляду могила набула у 1989 р. з ініціативи місцевих жителів. У 2015 р. поблизу могили встановили меморіальну таблицю, знак борцям за волю та вінок слави над тризубом (Цюцьман, Драбчук, 2002:64).

У роки Великої війни у гірських урочищах на землях Галицької Гуцульщини відбулося чимало військових битв. Військові цвинтарі збереглися під Великою Козмескою, під Куколем, на Чуфровій, на Панській, під Хітанкою, під Шурдином, на Шешорській, на Луковицях, біля Буркутця, в Чимірному. Найбільшим було кладовище австрійських вояків у верхів'ї Чорного Черемошу в с. Буркут на Верховинщині, яке за радянської доби знищили задля розвитку інфраструктури робітничого селища лісорубів. До прикладу, усього на території колишнього Косівського повіту у 1916 р. налічувалося 62 братські могили різних підрозділів австрійського війська (Сіреджук, 2016:165).

Похованнями солдатів інших національностей в Україні, зокрема й на Івано-Франківщині, опікуються відповідні іноземні організації. З 2000-х рр. представництво в Україні заснувала Австрійська громадська організація "Чорний хрест", її зусиллями на Івано-Франківщині було відновлено й упорядковано кілька кладовищ Першої світової війни, зокрема у м. Рогатин, с. Татарів і с. Ценжів. У квітні 2015 р. керівник організації Отто Яус, генеральний секретар А. Бартоу, юрисконсульт Г. Казер та помічник консула Австрії в Україні Г. Велідова у рамках міжнародної програми відвідали Снятинщину (Австрійський).

За час існування цвинтаря у Станіславові (нині – Івано-Франківськ) на ньому було поховано багато жителів міста польської національності, зокрема вояків, полеглих у Першій світовій війні. У частині Меморіального скверу від входу з вул. А. Мельника знаходиться пам'ятний знак полякам. У 1991 р. на місці могил чотирьох легіонерів, що полягли 1918 р. у боях під Львовом, польське підприємство "Енергополь" на кошти Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва спорудили монумент для вшанування пам'яті всіх земляків, похованих на цьому цвинтарі: "Тим, хто тут спочиває, а також жертвам I і II світових воєн. Земляки" (Вісник, 2000:14).

Кількість полеглих у Галичині хорватів сягає 40 тис. осіб. Єдиним збереженим місцем пам'яті хорватських солдатів в Україні є с. Глибівка. У 1916–1917 рр. на кладовищі біля церкви Перенесення мощей Св. Миколая, були поховані вояки 25-го Загребського та 26-го Карловацького піхотних полків 42-ої піхотної дивізії XIII-го Загребського корпусу (Rašović). У 2013 та 2015 рр. для налагодження контактів з представниками влади щодо впорядкування цього військового поховання до Прикарпаття здійснила візити хорватська делегація (На Прикарпатті). Восени 2016 р. у с. Глибівка відбулося урочисте відкриття реконструйованого меморіального комплексу за сприяння Надзвичайного і Повноважного Посла Республіки Хорватія Томіслава Відошевіча (Посол).

Виконуючи союзницькі зобов'язання, влітку 1916 р. на Східний фронт у Галичині прибули турецькі військові підрозділи. З приводу сторіччя подій у 2016 р. у м. Рогатин та с. Лопушня посол Туреччини в Україні Йонет Джан Тезель урочисто відкрив меморіал турецьким воїнам (Турки).

Могилами німецьких вояків в Україні опікується Народна спілка Німеччини з догляду за військовими похованнями, здійснюючи пошук і перепоховання останків у Львівській області. На нашу думку, доцільно було б залучити їх до робіт і в Івано-Франківській області.

Проте на Івано-Франківщині не проводилося жодних систематичних робіт щодо впорядкування військових поховань. В Івано-Франківській області можна назвати декілька прикладів ініціативи місцевих активістів, краєзнавців, чийми зусиллями відновлені і облаштовані військові поховання: с. Ямниця, с. Глибівка, м. Галич, м. Калущ. На військове кладовище у м. Галич у 2011 р. старшим науковим співробітником Національного заповідника “Галич” А. Чемеринським було здійснено наукову експедицію, а її результати передано Посольству Республіки Австрія у Києві, Почесному Консульству Республіки Австрія у Львові, Австрійському Чорному Хресту у Відні. Так краєзнавець спробував привернути увагу до потреби збереження наявних могил, конструкцій хрестів, що руйнуються під впливом часу і погодних умов (Чемеринський). Аналогічно у с. Ямниця з ініціативи краєзнавця А. Сміжака було відновлено німецький цвинтар, встановлено імена загиблих (Сміжак, 2011). У липні 2023 р. у с. Старий Мартинів відкрито пам'ятник 707 чеським воїнам, що загинули під час Великої війни (15 липня).

У рамках обласної програми пошуку і впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій (2012–2013 рр.) в Івано-Франківській

області було створене комунальне підприємство обласної ради з питань пошуку та перепоховання жертв воєн, депортацій та репресій тоталітарних режимів “Пам'ять”. Серед його завдань щодо жертв Першої світової війни: пошук, дослідження, ексгумація і перепоховання осіб, облік, впорядкування і збереження розташованих на території області поховань і меморіальних кладовищ, вивчення з історико-просвітницькою метою ходу бойових операцій на території Івано-Франківщини (Постанова).

У 2018 р. громадська організація “Поступовий гурт франківців” спільно з польськими, угорськими та словацькими партнерами започаткувала проєкт “Велика війна: поховання та історична пам'ять” за підтримки Івано-Франківської обласної ради та Міжнародного Вишеградського фонду (Савчук). У співпраці з іноземними партнерами і комунальним підприємством обласної ради “Пам'ять” створено інтернет-сайт, що містить мартиролог полеглих та інтерактивну мапу військових меморіалів, солдатських поховань (Місця пам'яті). У рамках проєкту облаштовано цвинтар у м. Галич та с. Сенечів, встановлено хрест на цвинтарі у м. Долині (Родим'юк).

З ініціативи ГО “Поступовий гурт франківців” у співпраці КП Память у рамках різних проєктів волонтерами впорядковані кілька військових цвинтарів в Івано-Франківській області: 2019 р. – у с. Блюдники, 2020 р. – у с. Незвисько, у с. Нижнів. У 2021 р. у с. Богрівка у рамках реалізації проєкту «Австрійські доти в Богрівці – свідки Великої війни (1914–1918 рр.)» проведено волонтерську акцію з впорядкування ДОТу “Паламент”, благоустрою території та відновлення частини оборонної лінії часів Першої світової війни. На військових кладовищах провели значний обсяг робіт: очищення від чагарників; підняття похилених і завалених надгробних хрестів; здійснено їхнє пофарбування вапняним розчином. На території цвинтарів встановлені анотаційні дошки. У 2022 р. розпочато відновлення військового цвинтаря у с. Павлівка.

У 2014–2019 рр., з ініціативи доцентки кафедри всесвітньої історії Л. Щербін та за підтримки колективу студентів та викладачів факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника” відбувалася благодійна акція “Мак пам'яті”, під гаслом: “Придбай мак – вшануй воїнів Першої світової війни – допоможи сучасним Героям України!”. Виручені під час заходів кошти використовувалися для впорядкування військових поховань на території Івано-Франківщини.

Висновки. Отже, військові поховання Першої світової війни на Івано-Франківщині є у різному стані збереження, потребують відновлення, впорядкування та обліку. Міжнародні угоди, що ознаменували завершення Великої війни, (Брест-Литовський, Версальський, Сан-Жерменський, Ризький), а також законодавство Другої Речі Посполитої, у складі якої перебували землі Східної Галичини, визначили особливості впорядкування кладовищ. Проведена комасація польською владою зменшила кількість поховань. Упродовж другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. слід виокремити два періоди щодо становища військових поховань: 1) радянський, під час якого було знищено значну частину поховань та 2) період з кінця 1980-х рр. –

до сьогодні – поступове відновлення і впорядкування збережених поховань, розробка відповідних проєктів, зокрема у співпраці з сучасними іноземними організаціями. Оскільки й дотепер пошуківці знаходять не лише поодинокі військові поховання, але і масові санітарні поховання часів Першої світової війни, кількість військових поховань Великої війни на Івано-Франківщині залишається дискусійною. Погоджуємося з загальноприйнятим числом – 45 цвинтарів. Наявні військові поховання Першої світової війни на Івано-Франківщині є у різному стані збереження, потребують відновлення, впорядкування та обліку, пошуку та опрацювання архівних матеріалів про захоронення, ідентифікації загиблих, комеморативних практик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Австрійський “Чорний хрест” просить Прикарпаття про сприяння. URL: <https://www.unian.ua/common/484113-avstriyskiy-chorniy-hrest-prosit-prikarpatya-pro-spriyannya.html>
2. Адамович С. В. Станиславів у часи лихоліть Великої війни (1914–1918 рр.). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. 73 с.
3. Бойчук Н. Пам’яті січових стрільців. *Вперед*. 2006. 16 червня. С. 7.
4. Вісник Івано-Франківської обласної ради та Івано-Франківської обласної державної адміністрації. Некрополі. Прикарпаття. Івано-Франківськ, 2000. 178 с.
5. Гаврилюк О. Збереження пам’яток воєнної історії на західноукраїнських землях у міжвоєнний період: політичний аспект, зміст, результати. *Чорноморський літопис*. 2010. Вип. 2. С. 59.
6. Головатий М. Івано-Франківський некрополь. Івано-Франківськ, 2008. 48 с.
7. Денисенко Г., Денисенко О. Культурна спадщина про Першу світову війну у формуванні історичної пам’яті в сучасній Україні. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2015. Вип. 20. С. 372–381.
8. Драбчук І. Коротка історія Ценжева. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2005. № 24. С. 39–41.
9. Звід пам’яток Івано-Франківської області. Кн. 2. Некрополі м. Івано-Франківська. Івано-Франківськ: “ЛІЛЕЯ-НВ”, 2008. 224 с.
10. Кваснюк Я., Чорненький, П. Гаврилишин. Військові некрополі Станиславова-Івано-Франківська (1809–2020 рр.). Брустури:Дискурс, 2022. 480 с.
11. Козак О. Організація меморіальної справи на території Східної Галичини та Львівського воєводства із 1914 до 1939 року URL: <http://geroika.org.ua/orhanizatsiya-memorialnoji-spravy-na-terytoriji-shidnoji-halychyny-ta-lvivskoho-vojevodstva-iz-1914-do-1939-roku/>
12. Місця пам’яті. URL: <http://mp.if.ua>
13. На Прикарпатті впорядкують могили хорватських військових. URL: https://zik.ua/news/2013/11/21/na_prykarpatii_vporядkuyut
14. На Снятинщині австрійська організація “Чорний хрест” відновлює військові поховання часів Першої світової війни. URL: <http://vikna.if.ua/news/category/if/2015/04/21/33260/view>
15. На Франківщині відновлять австро-угорську оборонну споруду часів Першої світової війни. URL: <https://suspilne.media/162070-na-frankivsini-vidnovlat-avstro-ugorsku-oboronnu-sporudu-casiv-persoi-svitovoi-vijni/>
16. Посол Хорватії відвідав могили загиблих під час Першої світової війни (фоторепортаж). URL: <https://pravda.if.ua/posol-khorvatii-vidvidav-mogili-zagib/>
17. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Комплексної програми пошуку і впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій” – редакція від 12.07.2017. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1867-2000-p>
18. 15 липня у с. Старий Мартинів відкрили пам’ятник загиблим воїнам Чеської Республіки, що загинули під час Першої світової війни. URL: <https://burshtyn-rada.if.gov.ua/novyny/15-lypnya-u-s-staryj-martyniv-vidkryly-pam-yatnyk-zagyblum-voynam-cheskoyi-respubliki-shho-zagynuly-pid-chas-pershoyi-svitovoyi-vijny/>
19. Реєнт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна. Київ: Генеза, 2004. 480 с.
20. Родим’юк П. Волонтери впорядкували військовий цвинтар в Галичі. URL: <http://gk-press.if.ua/volontery-vporядkuvaly-vijskovyj-tsvyntar-v-galychi>
21. Савчук С. Історична пам’ять: на Прикарпатті упорядкують поховання загиблих під час Першої світової війни. URL: <http://gk-press.if.ua/istorychna-pamyat-na-prykarpatii-uporядkuyut-pohovannya-zagyblyh-pid-chas-pershoyi-svitovoyi>
22. Сіреджук П. Галицька Гуцульщина у Великій війні. 1914–1918 рр. Косів, 2016. 536 с.
23. Сміжак А. Ямниця в період Першої світової війни (1914–1918 рр.) Івано-Франківськ, 2011. 160 с.
24. Соляр І. Перша світова війна в національній пам’яті галичан (1923–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. Вип. 26. С. 211–218.

25. Турки “захопили” Рогатин. На Прикарпатті відкрили меморіал загиблим у Першій світовій. URL : <http://vikna.if.ua/news/category/if/2016/05/21/54245/view>
26. Фатула Ю. М. “Неси мамці жалість мою...” Закарпатці у Першій світовій війні. Ужгород : ТДВ “Патент”, 2018. 352 с.
27. Фатула Ю. М. Полеглих ми так і не поховали... Бойовий шлях 85-го Мараморосько-Угочанського піхотного полка австро-угорської армії. 1914–1918. Ужгород : ТДВ “Патент”, 2019. 348 с.
28. Фатула Ю. М. “Я ще гадав газдувати, але мушу воювати...”. Бойовий шлях 66-го Унгарського піхотного полку австро-угорської армії. 1914-1918. Ужгород: ТДВ "Патент", 2021. 368 с.
29. Фіцак В. Реєстр поховань вояків Великої війни у Калуші (1914 – 1918). Івано-Франківськ, 2021. 140 с.
30. Харчук Військові поховання на Янівському цвинтарі у Львові. *Воєнна історія*. 2011. № 3. С. 50–55.
31. Храбатин Н. Зелені свята у старому Станиславові. URL: <http://gk-press.if.ua/x4879>
32. Цюцьмань Т. Їх було тільки двоє... *Вперед*. 1993. 27 листопада. С. 5.
33. Цюцьмаць Т., Драбчук І., Цюцьман В. Сілець з найдавніших часів по наші дні. Івано-Франківськ: “Вперед”, 2002.
34. Чемеринський А. Полегли в боях заслуговують пошани" : [про військ. поховання ХХ ст. на терит. м. Галича]. *Галицьке слово*. 2012. 9 листопада. С. 6.
35. Чемеринський А. У Галичі проведено роботи з благоустрою військового кладовища. URL : <http://galych.com.ua/novyny/nashe-misto/item/1363-blahoustrui-viiskovoho-kladovyshcha>
36. Шевченко В. В. Історична пам'ять про події 1914–1918 рр. та проблеми збереження її монументальних місць в Галичині. *Народи світу і Велика війна 1914–1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 2015 р.* Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С. 235–240.
37. Якимова О. Військові поховання та меморіали Першої світової війни як джерело патріотизму та національної ідентичності: культурно-мистецький вираз. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Культурологія. 2016. Вип. 17. С. 129–135.
38. Rašović R. Galičija: Najveća klaonica hrvatskih vojnika u Prvom svjetskom ratu. URL : <https://www.vecernji.hr/premium/galicija-najvesca-klaonica-hrvatskih-vojnika-u-prvom-svjetskom-ratu-925807>
39. Sprawozdanie Polskiego Towarzystwa Opieki nad Grobami Bohaterów (Towarzystwa Polskiego Żałobnego Krzyża) Zarządu Oddziału Wojewódzkiego we Lwowie za rok 1927. *Polona*. URL: <https://polona.pl/item/sprawozdanie-polskiego-towarzystwa-opieki-nad-grobami-bohaterow-towarzystwa-polskiego>
40. The Conclusion of the Peace of Brest Litovsk. peace treaty of Brest Litovsk 1918. The German-Russian agreement, supplementary to the peace treaty concluded between Germany, Austria-Hungary, Bulgaria and Turkey on the one hand and Russia on the other. Lillian Goldman Law Library. The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy. URL: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/bl34.asp#art17a
41. Treaty of peace with Austria (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919) *Australian Treaty Series*. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html>
42. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych. Internetowy System Aktów Prawnych. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19330390311>

REFERENCES

1. Avstrijskiy “Chorniy khrest” prosyt Prykarpattia pro spriyannia [The Austrian "Black Cross" is asking Prykarpattia for assistance]. URL: <https://www.unian.ua/common/484113-avstrijskiy-chorniy-hrest-prosit-prikarpattia-pro-spriyannya.html> [in Ukrainian].
2. Adamovych S. V. (2012) Stanyslaviv u chasy lykholit Velykoi viiny (1914–1918 rr.) [Stanislawiv during the horrors of the Great War (1914–1918)]. Івано-Франківськ: Lileia-NV. 73 s. [in Ukrainian].
3. Boichuk N. (2006). Pamiati sichovykh striltiv. [In memory of Sich shooters]. *Vpered*. - Forward. 16 chervnia. S. 7. [in Ukrainian].
4. Visnyk Ivano-Frankivskoi oblasnoi rady ta Ivano-Frankivskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii. Nekropoli Prykarpattia (2000). [Bulletin of the Ivano-Frankivsk Regional Council and the Ivano-Frankivsk Regional State Administration. Necropolis Carpathian region]. Івано-Франківськ, 178 s. [in Ukrainian].
5. Havryliuk O. (2010). Zberezhennia pamiatok voiennoi istorii na zakhidnoukrainskykh zemliakh u mizhvoiennyi period: politychnyi aspekt, zmist, rezultaty. [Preservation of monuments of military history in the western Ukrainian lands in the interwar period: political aspect, content, results]. *Chornomorskyi litopys - Black Sea Chronicle*. Vyp. 2. S. 59. [in Ukrainian].
6. Holovatyi M. (2008). Ivano-Frankivskiy nekropol. [Ivano-Frankivsk necropolis]. Івано-Франківськ, 48 s. [in Ukrainian].
7. Denysenko H., Denysenko O. (2015). Kulturna spadshchyna pro Pershu svitovu viinu u formuvanni istorychnoi pamiati v suchasni Ukraini. [Cultural heritage of the First World War in the formation of historical memory in modern Ukraine]. *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka - Ukraine of the 20th century: culture, ideology, politics*. Vyp. 20. S. 372–381. [in Ukrainian].
8. Drabchuk I. (2005). Korotka istoriia Tsenzheva. [A brief history of Tsenzhev]. *Kraieznavets Prykarpattia-Local historian of Prykarpattia*. № 24. S. 39–41. [in Ukrainian].
9. Zvid pamiatok Ivano-Frankivskoi oblasti. Kn. 2. Nekropoli m. Ivano-Frankivska (2008). [Collection of sights of the Ivano-Frankivsk region. Book 2. Necropolis of Ivano-Frankivsk]. Івано-Франківськ: “LILEIA-NV”, 224 s. [in Ukrainian].
10. Kvasniuk Ya., Chornenkyi, P. Havrylyshyn (2022). Viiskovi nekropoli Stanyslavova-Ivano-Frankivska (1809–2020 rr.). [Military necropolis of Stanislavov-Ivano-Frankivsk (1809-2020)]. *Brustury: Dyskurs*, 480 s. [in Ukrainian].

11. Kozak O. Orhanizatsiia memorialnoi spravy na terytorii Skhidnoi Halychyny ta Lvivskoho voievodstva iz 1914 do 1939 roku [Organization of memorial work on the territory of Eastern Galicia and Lviv Voivodeship from 1914 to 1939]. URL: <http://geroika.org.ua/orhanizatsiya-memorialnoji-spravy-na-terytoriji-shidnoji-halychyny-ta-lvivskoho-vojevodstva-iz-1914-do-1939-roku/> [in Ukrainian].
12. Mistsia pamiati [Places of memory] .URL: <http://mp.if.ua/> [in Ukrainian].
13. Na Prykarpatti vporiadkuiut mohyly khorvatskykh viiskovykh. [In Prykarpattia, the graves of Croatian soldiers are being tidied up]. URL: [in Ukrainian].
14. Na Sniatynshchyni avstriiska orhanizatsiia “Chornyi khrest” vidnovliuie viiskovi pokhovannia chasiv Pershoi svitovoi viiny. [In the Sniatyn region, the Austrian Black Cross organization is restoring military burials from the First World War]. URL: <http://vikna.if.ua/news/category/if/2015/04/21/33260/view> [in Ukrainian].
15. Na Frankivshchyni vidnovliat avstro-uhorsku oboronnu sporudu chasiv Pershoi svitovoi viiny. [An Austro-Hungarian defense structure from the First World War will be restored in the Frankiv region]. URL: <https://suspilne.media/162070-na-frankivshchyni-vidnovliat-avstro-uhorsku-oboronnu-sporudu-casiv-pershoi-svitovoi-viiny/-na-frankivshchyni-vidnovliat-avstro-uhorsku-oboronnu-sporudu-casiv-pershoi-svitovoi-viiny/> [in Ukrainian].
16. Posol Khorvatii vidvidav mohyly zahybylykh pid chas Pershoi svitovoi viiny (fotoreportazh). [The ambassador of Croatia visited the graves of those killed during the First World War (photo report)]. URL: <https://pravda.if.ua/posol-khorvatii-vidvidav-mogili-zagib/> [in Ukrainian].
17. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Kompleksnoi prohramy poshuku i vporiadkuvannia pokhovan zhertv viiny ta politychnykh represii” – redaktsiia vid 12.07.2017. Zakonodavstvo Ukrainy. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of the Comprehensive Program for the Search and Ordering of Burials of Victims of War and Political Repression" – version dated July 12, 2017]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1867-2000-п> [in Ukrainian].
18. 15 lypnia u s. Staryi Martyniv vidkryly pamiatnyk zahybylym voynom Cheskoj Respubliky, sheho zahynuly pid chas Pershoi svitovoi viiny. [July 15 in the village A monument to the fallen soldiers of the Czech Republic who died during the First World War was opened in Staryi Martynov]. URL: <https://burshtyn-rada.if.gov.ua/novyny/15-lypnia-u-s-staryi-martyniv-vidkryly-pamiatnyk-zahybylym-voynom-cheskoj-respubliky-shho-zahynuly-pid-chas-pershoyi-svitovoi-viiny/>. [in Ukrainian].
19. Reient O., Serdiuk O. (2004). Persha svitova viina i Ukraina. [The first world war and Ukraine]. Kyiv, 480 s. [in Ukrainian].
20. Rodymiuk P. Volontery vporiadkuvaly viiskovy tsvyntar v Halychi. [Volunteers organized the military cemetery in Halych]. URL: <http://gk-press.if.ua/volontery-vporiadkuvaly-vijskovyj-tsvyntar-v-galychi> [in Ukrainian].
21. Savchuk S. Istorychna pamiat: na Prykarpatti uporiadkuiut pokhovannia zahybylykh pid chas Pershoi svitovoi viiny. [Historical memory: burials of those killed during the First World War will be organized in Prykarpattia.]. URL: <http://gk-press.if.ua/istorychna-pamiat-na-trykarpatti-uporiadkuyut-pohovannia-zahybylykh-pid-chas-pershoyi-svitovoi-viiny/> [in Ukrainian].
22. Siredzhuk P. (2016). Halytska Hutsulshchyna u Velykii viini. 1914–1918 rr. [Galician Hutsulshchyna in the Great War. 1914–1918]. Kosiv, 536 s. [in Ukrainian].
23. Smizhak A. (2011). Yamnytsia v period Pershoi svitovoi viiny (1914–1918 rr.). [Yamnytsia during the First World War (1914–1918)]. Ivano-Frankivsk, 160 s. [in Ukrainian].
24. Soliar I. (2015) Persha svitova viina v natsionalnii pamiatii halychan (1923–1939) [The First World War in the national memory of Galicians (1923–1939)]. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Vyp. 26. S. 211–218. [in Ukrainian].
25. Turky “zakhopyly” Rohatyn. Na Prykarpatti vidkryly memorial zahybylym u Pershii svitovii. [The Turks "captured" Rohatyn. A memorial to those killed in the First World War was opened in Prykarpattia]. URL: <http://vikna.if.ua/news/category/if/2016/05/21/54245/view> [in Ukrainian].
26. Fatula Yu. (2018). “Nesy mamtsi zhalist moiu...” Zakarpatti u Pershii svitovii viini. ["Bring my pity to my mother..." Transcarpathians in the First World War]. Uzhhorod : TDV “Patent”, 2018. 352 s. [in Ukrainian].
27. Fatula Yu. (2019). Polehlykh my tak i ne pokhovauly. Boiovyi shliakh 85-ho Maramorosko-Uhochanskoho pikhotnoho polka avstro-uhorskoj armii. 1914–1918. [We never buried the fallen... The battle route of the 85th Maramoros-Ugochan infantry regiment of the Austro-Hungarian army. 1914–1918.]. Uzhhorod : TDV “Patent”, 348 s. [in Ukrainian].
28. Fatula Yu. (2021). Ia shche hadav gazduvaty, ale mushu voiuvaty...". Boiovyi shliakh 66-ho Unhvaroskoho pikhotnoho polku avstro-uhorskoj armii. 1914–1918. ["I was still thinking of running, but I have to fight...". Battle route of the 66th Hungarian Infantry Regiment of the Austro-Hungarian Army. 1914–1918.]. Uzhhorod: TDV "Patent", 368 s. [in Ukrainian].
29. Fitsak V. (2021). Reiestr pokhovan voiakiv Velykoi viiny u Kalushi (1914–1918). [Register of burials of soldiers of the Great War in Kalush (1914–1918)]. Ivano-Frankivsk, 140 s. [in Ukrainian].
30. Kharchuk X. (2011). Viiskovi pokhovannia na Yanivskomu tsvyntari u Lvovi. [Military burials at Yanivskiy cemetery in Lviv]. Voienna istoriia - Military history. № 3. S. 50–55. [in Ukrainian].
31. Khrabatyn N. Zeleni sviata u staromu Stanyславovi. [Green holidays in old Stanislavov]. URL: <http://gk-press.if.ua/x4879/> [in Ukrainian].
32. Tsiutsmat T. (1993). Yikh bulo tilky dvoie... [There were only two of them...]. Vpered –Forward. 27 lystopada. S. 5. [in Ukrainian].
33. Tsiutsmats T., Drabchuk I., Tsiutsmat V. (2002). Silets z naidavnishykh chasiv po nashi dni. [Silets from ancient times to the present day]. Vpered - Forward, S. 64. [in Ukrainian].
34. Chemerynskyi A. (2012). Polehli v boiakh zasluhovuiut poshany" : [pro viisk. pokhovannia KhKh st. na teryt. m. Halycha]. [Those who died in battles deserve respect": [about military burials of the 20th century on the territory of the city of Halycha]. Halytske slovo Galician word. 9 lystopada. S. 6. [in Ukrainian].

35. Chemerynskyi A. U Halychi provedeno roboty z blahoustroiu viiskovoho kladovyshcha. [Work on the improvement of the military cemetery was carried out in Halychi]. URL: <http://galych.com.ua/novyny/nashe-misto/item/1363-blahoustriu-viiskovoho-kladovyshcha> [in Ukrainian].
36. Shevchenko V. (2015). Istorychna pamiat pro podii 1914–1918 rr. ta problemy zberezhenia yii monumentalnykh mist v Halychyni. [Historical memory of the events of 1914–1918 and the problems of preserving its monumental places in Galicia]. *Narody svitu i Velyka viina 1914–1918 rr.: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii 3-4 kvitnia 2015 r.- Peoples of the world and the Great War of 1914–1918: materials of the All-Ukrainian scientific conference on April 3-4, 2015.* Vinnytsia, TOV «Nilan-LTD», S. 235–240. [in Ukrainian].
37. Yakymova O. (2016). Viiskovi pokhovannia ta memorialy Pershoi svitovoi viiny yak dzherelo patriotyzmu ta natsionalnoi identychnosti: kulturno-mystetskyi vyraz. [Military burials and memorials of the First World War as a source of patriotism and national identity: cultural and artistic expression]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriiia : Kulturolohiia - Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Cultural studies.* Vyp. 17. S. 129–135. [in Ukrainian].
38. Rašovic R. Galicija: Najveća klaonica hrvatskih vojnika u Prvom svjetskom ratu. [Galicia: The largest slaughterhouse of Croatian soldiers in the First World War]URL : <https://www.vecernji.hr/premium/galicija-najveca-klaonica-hrvatskih-vojnika-u-prvom-svjetskom-ratu-925807> [in Croatian].
39. Sprawozdanie Polskiego Towarzystwa Opieki nad Grobami Bohaterów (Towarzystwa Polskiego Żałobnego Krzyża) Zarządu Oddziału Wojewódzkiego we Lwowie za rok 1927. *Polona*. [Report of the Polish Society for the Care of Heroes' Graves (Society of the Polish Funeral Cross) of the Board of the Provincial Branch in Lviv for 1927. Polona] URL: <https://polona.pl/item/sprawozdanie-polskiego-towarzystwa-opieki-nad-grobami-bohaterow-towarzystwa-polskiego> [in Polish].
40. The Conclusion of the Peace of Brest Litovsk. peace treaty of Brest Litovsk 1918. The German-Russian agreement, supplementary to the peace treaty concluded between Germany, Austria-Hungary, Bulgaria and Turkey on the one hand and Russia on the other. Lillian Goldman Law Library. The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy. URL: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/bl34.asp#art17a
41. Treaty of peace with Austria (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919) *Australian Treaty Series*. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html>
42. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych . Internetowy System Aktów Prawnych. [Act of March 28, 1933 on war graves and cemeteries. Internet System of Legal Acts]. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19330390311> [in Polish].